

Hocazâde
Esad Efendi'nin
Abdülkadir
Efendi
Mescidi
hazîresindeki
mezarı -
Eyüp /
İstanbul

reketlerine elinden geldiği kadar karşı koymaktan çekinmemiş, ancak olaylardan anlaşıldığına göre şahsî hislerine kapılmaktan da kendini alamamıştır. Onun edebiyatla yakından ilgili olduğu, Türkçe ve bilhassa Arapça, Farsça şiirler yazdığı bilinmektedir. Babası Hoca Sâdeddin Efendi'ye bazı Arapça eserlerinin tercümesi hususunda yardım etmiştir. Esad Efendi'nin Taczâde Mehmed Efendi'den sülûs ve nesih meşketiği de bilinmektedir (Müstakimzâde, s. 445).

Eserleri. 1. *Divan*. Kaynaklar Esad Efendi'nin mürettep bir Türkçe divanı bulunduğunu belirtirler (Atâî, s. 690; Kâtib Çelebi, II, 70). S. Nüzhet Ergun ise Türkçe şiirlerine rastlayamadığını, bazı mecmualarda görülen Esad mahlaslı gazellerin ona ait olup olmadığını tesbit edilemediğini, Riyâzî ve Kafzâde Fâizî tezkirelerinde ona nisbet edilen Türkçe beyitlerin çoğunun Selânikli Esad'a ait olduğunu yazar (*Türk Şairleri*, III, 1320). Esad Efendi'nin Farsça bir divanının bulunduğu bilinmektedir (*İzâhu'l-meknûn*, I, 489). 2. *Gül-i Handân*. Yer yer manzum ve mensur bir *Gülistân* tercümesidir. Baş tarafına I. Ahmed hakkında uzun bir mesnevi eklemiştir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3215; TSMK, Revan Köşkü, nr. 1912). Eser, eksik bir yazması esas alınarak Şevketbeyzâde Saffet Bey tarafından İstanbul'da basılmıştır (1292).

Esad Efendi'nin bu eserlerinden başka *Kaşîdetü'l-bürde*'ye yaptığı tahmis de önemlidir. Bu tahminin İstanbul kütüphanelerindeki çeşitli yazma mecmualarda nüshalarına rastlanmaktadır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5431; Nâfiz Paşa, nr. 846). Bazı kaynaklarda Esad Efendi'nin *Tâcü't-tevârih*'e zeyil yazdığı belirtilirse de bunun Hoca Sâdeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Efendi tara-

findan kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ancak babasının tarih çalışmalarına yardımcı olduğu bilinmektedir. Esad Efendi'nin ayrıca *Fezâil-i Cum'a* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye; Murad Molla Ktp., nr. 539) ve manzum *Şemâil Tercümesi* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 318) adlı iki ayrı eseri daha vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkire* (nşr. İbrâhim Kutluk), Ankara 1978, I, 154-157; Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 10 vd.; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 346, 356 vd., 370; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 690-692; Solakzâde, *Târih*, s. 705 vd., 719, 737 vd.; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 372; II, 12 vd., 70 vd.; Kara Çelebizâde, *Ravzatü'l-ibrâr*, Bulak 1248, s. 481, 529, 541; Naimâ, *Târih*, II, 214 vd., 294; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 445; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 271 vd.; *İzâhu'l-meknûn*, I, 489; *İlmîyye Salmânesi*, s. 437-441; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1320-1322; "Tuğî Tarihi" (tanıtın: M. Sertoğlu), *TTK Belleten*, XI/43 (1947), s. 495, 497; M. Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, IV, 358-359; a.m.f., "Es'ad Efendi, Mehmed", *EİP* (İng.), II, 713.

MÜNİR AKTEPE

ESAD EFENDİ, Mehmed

(bk. MEHMED ESAD EFENDİ).

ESAD EFENDİ, Sahaflar Şeyhizâde

(1789-1848)

Osmanlı vak'anüvisi
ve *Takvîm-i Vekâyi'* nâziri.

18 Rebülevvel 1204'te (6 Aralık 1789) İstanbul'da Ayasofya yakınlarında bir evde doğdu. Ailesi Malatya'nın Arapkir kazasına bağlı Nerdübanlı köyündendir. Esad Efendi, geçmişinin Malatya'da medfun Seyyid Battal Gazi'nin amcası Hüseyin Gazi'ye kadar uzandığını ileri sürerek seyyid olduğunu söylemektedir. Aile 1738'de İstanbul'a göç etmiş, babası Ahmed Efendi bir yandan eğitimi sürdürürken bir yandan da kitap satışı ile uğraşmış ve sahaflar şeyhi olmuştur. Esad Efendi bu sebeple Sahaflar Şeyhizâde diye şöhret bulmuştur. Eserlerinde kendisinden sadece "Şeyhzâde" diye bahseder. Tedrîste Süleymaniye medreseleri müderrisliğine, kazâda ise Kudüs kadılığına kadar yükselen babası Ahmed Efendi Medine kadılığına giderken bindiği geminin Süveys'te batması üzerine ölmüş, aynı gemide bulunan Esad Efendi ise kurtulmuştur (1804).

Babasının Kudüs ve Mısır kadılıkları sırasında yanında bulunup Arapça öğrenen ve hem ondan hem de diğer ho-

calardan çeşitli dersler alan Esad Efendi, kazadan sonra döndüğü İstanbul'da Hâlet Efendi'ye intisap ederek tahsilini sürdürdü. 8 Mayıs 1808'de müderrisliğe başladı, 7 Kasım 1819'da **mûsile-i Sahn***a yükseldi. Ancak ailesini geçindirmekte sıkıntıya düşünce müderrisliği bırakarak Adapazarı nâibliğinde, meşihat mektupçuluğu yamaklığında, Kütahya ve Birgi'de nâibliklerde bulundu. Daha sonra İstanbul'a döndü; bir yıl İstanbul kadılığı vekâyi' kâtipliği ve 3 Aralık 1824'ten itibaren de kapân nâibliği yaptı. Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin vak'anüvislikten azledilmesi üzerine, o sırada ikinci defa getirildiği İstanbul kadılığı vekâyi' kâtipliği görevini yürüten Esad Efendi'ye 29 Eylül 1825'te vak'anüvislik verildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Vak'a-i Hayriyye'den kısa bir süre önce *Târih*'inin bir kısım müsveddelerini II. Mahmud'a takdim etti ve padişah tarafından 10.000 kuruş atıyye ile taltif edildi, ayrıca ilmî rütbesi **hareket-i altmışlı***ya yükseltildi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatan *Üss-i Zafer* adlı eserinin müsveddelerini takdim edince kendisine Evkaf müfettişliği ve Üsküdar mahreci pâyesine verildi. Bu eserin basılması için irade çıktı ve tashihıyla bizzat ilgilenmesi emredildi. Bu tashih görevi, Esad Efendi'nin daha sonra getirileceği Matbaa-i Âmire ve Takvimhâne nâzırlığına bir başlangıç sayılabilir (Lutfî, I, 207).

6 Ağustos 1828'de Rus cephesine gönderilen Selim Mehmed Paşa kumandasındaki orduya Edirne kadılığı pâyesiyile ordu kadısı tayin edilen Esad Efendi, ordunun İstanbul'dan hareketinden itibaren Şumnu'ya varıncaya kadar geçen vak'aları yazdı. Fakat daha sonra yerine Çerkeş Mehmed Efendi gönderilerek uhdesinde bulunan vak'anüvislik hizmetini görmesi için İstanbul'a çağrıldı. 11 Eylül 1828'de bilfiil Üsküdar kadılığına tayin edildi, bir yıl sonra da Mekke pâyesiyile görevinden alındı, arpalık olarak kendisine Yalova kadılığı verildi. 1831 yılında yapılan genel nüfus sayımında Şehirköy ve Sofya yöresinde görevlendirilen Esad Efendi, 1 Kasım 1831'de neşrine başlanan ve ilk Türkçe gazete olan *Takvîm-i Vekâyi'* nâzırlığına ve başyazarlığına getirildi. Başlangıçta Matbaa-i Âmire'nin idaresi Hacı Sâib Efendi'nin üzerinde iken Takvimhâne ile matbaanın birlikte idaresinin daha iyi olacağı düşünülerek matbaa da Esad Efendi'nin idaresine verildi.

31 Mayıs 1833'te İstanbul kadılığı pâyesini alan Esad Efendi, ertesi yıl vak'anüvislik ve Takvimhâne nâzırlığı da uhdesinde kalmak üzere bilfiil İstanbul kadısı oldu. Normal kadılık süresi bitince görevi dört ay daha uzatıldı ve Aralık 1835'e kadar bu makamda kaldı. 6 Eylül 1835'te Anadolu kazaskerliği pâyesi ve büyükelçilik unvanıyla Feth Ali Şah'ın oğlu Mehmed Şah'ın tahta çıkışını tebrik için İran'a gönderildi. Bir yıldan fazla süren elçiliği sırasında üzerindeki görevleri yürütmek için vekiller tayin edildi. İran'dan gelince Takvimhâne ve Tabhâne-i Âmire nâzırlığına dönen Esad Efendi, uzun süredir hasta olduğundan sadece vak'anüvislik bırakılarak öteki görevlerinden azledildi. Ahmed Lutfi Efendi'ye göre Esad Efendi'nin azline, Takvimhâne'nin hesaplarını her ay maliye hazinesine takdimde gevşeklik göstermesi üzerine Maliye Nâzırı Nâfiz Paşa ile aralarının açılması sebep olmuştur (*Târih*, V, 106). Esad Efendi Ağustos 1838'de yeni kurulmuş olan Karantina Meclisi'ne üye seçildi, fakat birkaç ay sonra bu görevinden alındı. 4 Aralık 1838'de Rumeli kazaskerliği pâyesini aldı. Tanzimat'ın ilânından sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi oldu ve iki yıl kadar bu görevi yürüttü. Aynı tarihlerde vekâleten nakîbüleşraflık görevini de üstlenen Esad Efendi 6 Ağustos 1841'de asaleten nakîbüleşraf oldu ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Daha önce pâyesini aldığı Rumeli kazaskerliğine 30 Mayıs 1843'te bilfiil getirildi. Bir senelik müddetin sonunda görev süresi beş ay daha uzatıldı ve 13 Ekim 1844'e kadar bu görevde bulundu. Daha sonra sıbyan mekteplerinin ıslahı için Bâbiâlî'de teşkil edilen geçici meclise üye oldu (1845). Ertesi yıl Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzâlığına getirildi, 1847'de de kendisine Mekâtib-i Umûmiyye nâzırlığı veril-

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin mezar taşı - Çağaloğlu / İstanbul

di. Bir yıl kadar sonra gerek meclisin görüşüyle hareket etmek istememesi, gerekse hastalıklı bir bünyeye sahip olmasını bahane ederek bu görevinden istifa etti. Bunun üzerine 26 Aralık 1847 tarihinde mevkii daha yüksek, meşguliyeti daha az olan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye reisliğine getirildi. Bu onun son görevi oldu. Rahatsızlığı giderek artan Esad Efendi 4 Safer 1264 (11 Ocak 1848) tarihinde vefat etti. Cenazesi ertesi gün devrin ileri gelenlerinin iştirakiyle Sultan Ahmed Camii'nde kılındı ve İstanbul'da Yerebatan'da yaptırdığı kütüphanenin bahçesine gömüldü.

Kaynaklar Esad Efendi'nin hitabet kabiliyetine sahip, her işten anlar, zeki, vakitini araştırma, okuma ve yazmaya hasretmiş âlim ve şair bir zat olduğunda müttefiktir. Ayrıca yeniçeriliğin kaldırılması öncesinde, askerî alanda yapılacak yeni düzenlemelerle ilgili eşkinici hüccetin yazılmasının kendisine havale edilmesi onun güvenilir, namuslu, dürüst ve devlet nezdinde saygıdeğer bir kişi olarak kabul edildiğinin delilidir. Seyyid Ali Rızâ Efendi Esad Efendi'yi tenkit ederken onun "ferîd-i asr, vahid-i dehr" olduğunu da belirtmektedir (Esad Efendi, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 158, vr. 37^b). Esad Efendi son zamanlarında şeyhülislâm olmayı çok istemiş, hatta sırf gözden uzak olmamak için soğuk havalarda bile Kanlıca'daki yalısından bayramlaşma merasimleri için saraya gitmeyi ihmal etmemiştir. Vefat ettiği zaman cebinden çıkan, "Bana lâyük (mev'ûd) iken cây-ı meşihat / Hudâ'nın hikmeti Ârif Bey oldu" beyti bu arzusunun bir başka göstergesidir. Esad Efendi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında ismi sıkça geçen ve hizmeti görülen bir kişidir. O sırada İstanbul kadılığında vekâyi' kâtibi ve devlet vak'anüvisi olan müellif, şeyhülislâmın emriyle eşkinici teşkilâtı için kaleme aldığı hücceti hem şeyhülislâm konağındaki toplantıda hem de Ağakapısı'nda, ayrıca ocağın kaldırılmasıyla ilgili ferman sûretini de 17 Haziran 1826 günü öğle namazından sonra Sultan Ahmed Camii'nde bizzat okumuştur. Devrinin ıslahat çalışmalarını destekleyen Esad Efendi, özellikle *Üss-i Zafer* adlı eserinde ocakları kaldırılan yeniçeriler hakkında tahkir edici ifadeler kullanması sebebiyle eleştirilere mâruz kalmıştır. Mustafa Nûri Paşa, bu görüşleriyle kendinden sonraki müellifleri de yönlendirdiğini belirttiği Esad Efendi'yi ağır bir şekilde tenkit etmiştir (*Netâyicü'l-vukûât*, III, 103).

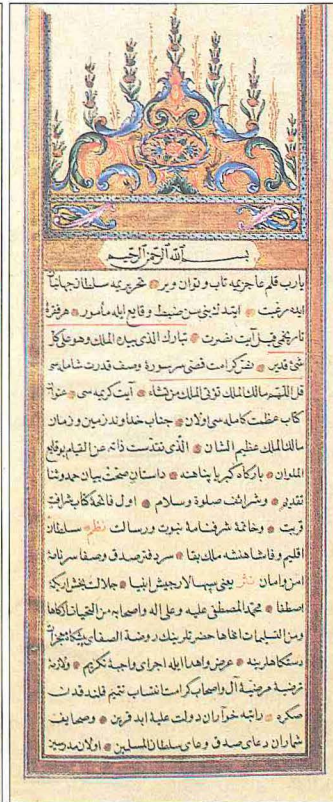
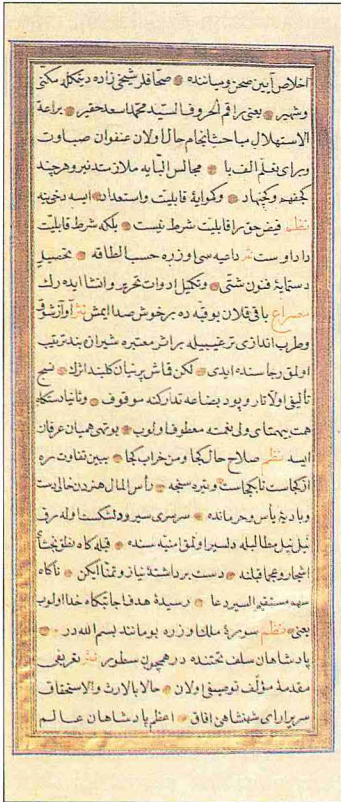
Esad Efendi ayrıca nâvide eserlerden derleyip vakfettiği kitaplarla da ilim çevrelerinde müstesna bir yere sahip olmuştur. Hayatı boyunca topladığı 4000'e yakın kitabı 5 Temmuz 1845'te düzenlediği bir vakfiye ile ilim âleminin istifadesine sunmuştur (bk. ESAD EFENDİ KÜTÜPHANESİ). Esad Efendi sıradan bir kitap toplayıcısı değil kütüphanesine aldığı her eseri inceden inceye tetkik eden bir şahsiyettir. En iyi yazma nüshaların genellikle onun koleksiyonunda bulunmasının sırrını babasının sahaflar şeyhi olması kadar kendisinin bu husustaki titizliğinde aramak lâzımdır. Esad Efendi kütüphanesine aldığı birçok esere ilâvelerde de bulunmuştur.

Eserleri. 1. *Târih*. Muharrem 1237 - Zilhicce 1241 (Ekim 1821 - Temmuz 1826) yılları arasındaki olayları ihtiva eder. İki cilt olarak düzenlenen eserin İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshası vardır. Muhtemelen II. Mahmud'a takdim edilen nüshalar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olanlardır (TY, nr. 6002-6005). Müellifin kendi kütüphanesiyle (nr. 2084) Millet Kütüphanesi'ndeki (Ali Emîri, Tarih, nr. 49) nüshalar eserin I. cildini teşkil eden 1237-1240 (1821-1824-25) yılları vak'alarını, İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 2391) ve Millet Kütüphanesi'ndeki (Ali Emîri, Tarih, nr. 50) nüshalar da II. cildini teşkil eden 1241 (1825-26) yılı vak'alarını ihtiva eder. Son nüshada ayrıca Dahiliye kâtibi Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin hâşiyeleri ve zeyli vardır. *Târih*'in eksik nüshaları müellifin kendi kütüphanesi (nr. 2083), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 158, 1203, 2467), Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, Cevdet Paşa, nr. 135) ve Millet (Ali Emîri, Tarih, nr. 51) kütüphanelerindedir. Eserin ayrıca Viyana'da Nationalbibliothek'te ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yazmaları mevcuttur. Bunların dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de (Yıldız Esas Evrakı, Ks. 33, Evr. 55, Zrf. 73, Kar. 90'da Cevdet Paşa evrakı arasında) eksik müsveddeleri bulunmaktadır. 2. *Üss-i Zafer* (İstanbul 1243, 1293). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatan bir eserdir. Müellifin kendi kütüphanesinde (nr. 2071) basılmış olanına göre eksik bir nüshası vardır. Eser 1833 yılında A. P. Caussin de Perceval tarafından Fransızca'ya çevrilerek Paris'te yayımlanmıştır. Rumca tercümesi de 1871'de neşredilmiştir. *Üss-i Zafer*'in bazı kısımları Rusça'ya da tercüme edilmiştir. 3. *Teşrifât-ı Kadîme** (İstanbul, ts. [1287]). Osmanlı Devleti'nin

resmî teşrifatını anlatan bir eserdir. 4. *Sefernâme-i Hayr*. II. Mahmud'un 1831'de Çanakkale Boğazı'na ve Edirne'ye yaptığı gezinin anlatıldığı bir eserdir. Gezi notlarını müellifin kardeşinin oğlu Ahmed Nazif tutmuş, daha sonra bu notlar Esad Efendi tarafından düzenlenmiştir. Yazma halindeki eserin müellif hattı nüshası İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Recâizâde Ekrem, nr. 157). Mehmed Besim tarafından 16 Aralık 1831'de temize çekilen bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5080), başka bir nüshası da Berlin'de Staatsbibliothek'te (MS, Or. oct. 2439) kayıtlıdır. Eserin Ahmed Nazif tarafından *Seferü'l-mevdûd fi seferi'l-âli es-Sultân Mahmûd* adıyla yapılmış Arapça tercümesi ise Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Pertev Paşa, nr. 472/3). 5. *Âyâtü'l-hayr*. II. Mahmud'un 1837'de Tuna vilâyetine yaptığı geziyi anlatan eserin bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hüseyin Paşa, nr. 319). Bu gezinin özeti *Takvîm-i Vekâyi'* de verilmiştir (sy. 149, 25 Rebiülevvel 1253). 6. *Ahvâl-i Tunus*. Tunus'un Osmanlılar tarafından fethinden Sultan Abdülmecid devrinde Ahmed Paşa'nın valiliğine kadar geçen süre içindeki olayları anlatan bir risâledir. 21 Cemâziyelevvel 1271'

de (9 Şubat 1855) temize çekilen nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (TY, nr. 6145). 7. *Münşeât*. Esad Efendi'nin gerek kendi bazı şiirlerini gerekse başkalarının yazdığı şiirleri, vakfiye sûretlerini, çeşitli mektupları, hal tercümelerini, dîbâceleri, takrizleri, arzuhalleri, tezkireleri, mahkeme ilâmlarını, arzuları, kâimeleri, bazı tarih, hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvuf kitaplarından nakilleri, müellifin kendisi ve ailesi hakkındaki bilgileri ihtiva etmektedir. Bu yazıların bir kısmı sonradan temize çekilmiş ve müellifin kendi kütüphanesindeki 3737, 3847, 3848, 3850, 3851, 3855, 3856, 3857 numaralı mecmualara kaydedilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Yazma Bağışlar, nr. 201) *Mektebü'l-edeb fi vesâilil-matlab* adlı diğer bir münşeât mecmuasındaki bazı yazılar yine Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Hacı Mahmud Efendi, nr. 2689) bir başka mecmuada temize çekilmiştir. Kendi kütüphanesinde 3842 numarada kayıtlı mecmuada çeşitli dinî konulara açıklık getirmek üzere kalem aldığı müsvedde halindeki yazıları yer almaktadır. Bu yazıların birçoğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshada (İbnülemin, nr. 2875) temize çekilmiş olarak mevcuttur. Esad Efendi Kütüphanesi'ndeki mecmuada ise (nr. 3850) özel-

likle bazı bitki, kök ve tohumların, ayrıca ilâç, şerbet ve macun terkipleri ve faydaları üzerinde durulması Esad Efendi'nin bu konuda bir eser hazırlamayı tasarladığını akla getirmektedir. 8. *Bağçe-i Safâ-endûz**. *Sâlim Tezkiresi*'nin zeyli olup 1135-1251 (1722-1835) yılları arasında yaşayan şairlerden 205'inin biyografisini ihtiva etmektedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Yazma Bağışlar, nr. 185). 9. *Şâhidü'l-müverrihin*. Türkçe'de kullanılan bazı kelimelerin imlâsını, tarih düşürmenin kurallarını ve bu vadiye eser vermiş bazı şairlerin kısa biyografilerini ihtiva eden bir eserdir. Bilinen iki yazma nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ali Emîrî, Tarih, nr. 362, 363). 363 numaralı nüsha 362'de kayıtlı olanın bazı kısımlarının temize çekilmiş şekli olmakla birlikte her iki yazma da Esad Efendi'nin hattıyldır. Eserin 1247 (1831) yılında bastırıldığı belirtilmişse de (nr. 362, vr. 12^a) bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. 10. *Pendnâme*. Çocuklar için yazılmış manzum bir öğüt kitabıdır. Matbu olan eserin üzerinde basıldığı yer ve yıl belirtilmemiştir. 11. *Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huf*. Ehl-i sünnet ve Şîa arasında tartışma konusu olan abdestte çıplak ayağa meshetme veya mest üzerine meshetme meselesine dair olan bu risâle kendi kütüphanesinde kayıtlıdır (nr. 3625, vr. 1^b-12^a). 12. *Nasrun azîz*. Yaşanmış bir olaydan hareketle iman-amel münasebetini ele aldığı bir risâledir. Eserin kısa bir bölümü isim belirtilmeden *Mustazraf Tercümesi*'nin 147. sayfasına kaydedilmiştir. Esad Efendi'nin, dostlarının ricası üzerine biraz daha geniş olarak 1845'te yazdığı nüsha ise kendi kütüphanesinde bulunan bir yazmanın içindedir (nr. 3625, vr. 13^b-18^a). Muhtemelen bundan temize çekilmiş bir başka nüsha da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (İbnülemin, nr. 2649, vr. 35^b-39^a). 13. *Delâilü nübüvveti nebiyyinâ*. Esad Efendi bu eserde Tevrat ve İncil nüshaları hakkında bilgi verip bu kitaplarda Hz. Peygamber'e dair işaretlere temas etmekte ve teslîs akîdesi üzerinde durmaktadır. Eserin müellif hattı müsveddesi Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Yazma Bağışlar, nr. 203). İyi bir yazması ise müellifin kendi kütüphanesinde kayıtlıdır (nr. 3842, vr. 3^b-10^b). Muhtemelen bundan temize çekilmiş bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (İbnülemin, nr. 2875, vr. 1^b-9^b). *İslâm Ansiklopedisi*'nde (IV, 365) söz konusu edilen *İhti-*

Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi'nin *Tarih*'inin ilk iki sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 6002)

lâfüt'-Tevrâtîn adlı eser bu risâle olmalıdır. Esad Efendi'nin *İsbât-ı Nübüvvet* adındaki bir başka risâlesi de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İbnülemin, nr. 2875, vr. 25^a-31^b). 14. *Mehâsin-i Mecdiyye*. Sultan Abdülmecid'in iradesiyle kaleme alınmış, padişaha itaat ve dua, sahip olunması gereken güzel ahlâk, sakınılması gerekli olan kötü huylar ve insanın haklarıyla ilgili üç bölümlük bir risâledir. Eserin İstanbul'da basıldığı belirtiliyorsa da (Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar, nr. 203, vr. 6^b'ye ilâve edilen kâğıt) bu baskı gerçekleşmemiştir. Risâleden bazı bölümler Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaya (Yazma Başışlar, nr. 203) kaydedilmiştir. 15. *Beyânü's-sıfâtü's-sübûtiyyeti'llâhi Teâlâ*. Allah'ın sübûti sıfatlarının tarif ve izah edildiği bu risâlenin temize çekilmiş metni İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (İbnülemin, nr. 2649, vr. 10^b-28^b). Bunlardan başka Esad Efendi, isim koymadığı bir risâlesinde İstanbul'un fetihle ilgili hadisten yola çıkarak fetih için gelen sahâbiler, yapılan birkaç kuşatma ve Hz. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin hayatını anlatmıştır. Risâlenin, müellifin kendi kütüphanesinde (nr. 3851, vr. 297^b-305^a) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (İbnülemin, nr. 2649, vr. 1^b-7^b) nüshaları vardır. "Dünya hayatı kâfirlere süslü gösterildi" (el-Bakara 2/212) meâlindeki âyetin açıklandığı yine isimsiz bir risâlesi de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (İbnülemin, nr. 2649, vr. 30^b-33^a).

Şiirleri. Esad Efendi'nin şiirleri dağınık olarak çeşitli mecmualarda bulunmaktadır. Bunların çoğu kendi kütüphanesindedir. Bu kütüphanede 3852 numarada kayıtlı olan müellif hattı nüsha Esad Efendi'nin 1257 (1841) yılına kadar yazdığı şiirleri ihtiva eder. 3841 numaradaki yazma, yukarıdaki nüshanın Tâhir Selâm Bey tarafından düzenlenmiş şeklidir. Buraya 1260 (1844) yılına kadar yazdığı şiirler de eklenmiştir. 3854 numarada kayıtlı yazma ise Esad Efendi'nin 1259-1263 (1843-1847) yılları arasında yazdığı şiirleri içine alır. 1750 numaradaki nüshada kendi hattıyla yazdığı na't ve kasideler bulunmaktadır. 2852 numaralı bir başka müellif hattı yazma, Sultan Abdülmecid'e ithaf edilmiş 102 beyitlik kasideyi ihtiva etmektedir. 3845 numaradaki yazmada yedi kaside bulunmaktadır. 1749 numaralı nüsha yine bizzat Esad Efendi tarafından yazılmış olup bazı na't, takriz ve mesnevileri ihtiva et-

mektedir. 1748 numaralı yazmada sadece çeşitli vesilelerle düşürülmüş tarihler, 1747'deki yazmada ise "Kıtalar" başlığı altındaki şiirleri bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazma (TY, nr. 2813) Esad Efendi Kütüphanesi'nde mevcut bir nüshaya (nr. 3841) benzemektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bir başka yazma ise (TY, nr. 3022) Esad Efendi'nin *Surnâme-i Sâliha Sultan* adlı mesnevisidir. Ancak bu şiir, şairin kendi kütüphanesi'ndeki mesnevisinden (nr. 1749, vr. 4^a-6^b) uzunluk dışında bir farklılık göstermemektedir.

Tercümelere. 1. *Zibâ-yı Tevârîh*. Esad Efendi, Muslihuddîn-i Lârî'nin (ö. 979/1572) Farsça *Mir'âtü'l-edvâr ve mir-kâtü'l-aşbâr* adlı umumi tarihini, daha önce Hoca Sâdeddin Efendi tarafından yapılan tercümesini ve diğer kaynakları göz önünde tutarak yeniden Türkçeye çevirmek istemiştir. Ancak yaratılıştan başlayıp Yavuz Sultan Selim dönemine kadar gelen bu eseri II. Mahmud'a kadar getirmeyi düşünmüşse de Deylemîler'e kadar olan kısmını tercüme edebilmiştir. Eserin müellif hattı ile olan tek nüshası Esad Efendi'nin kendi kütüphanesinde bulunmaktadır (nr. 2410). 2. *Mahmûdü'l-eser fi tercemeti'l-Mustazrafî'l-müste'ser*. Daha çok *Mustazraf Tercümesi* diye tanınan eser, Muhammed b. Ahmed el-İbşîhî'nin *el-Müşadraf min külli fennin mustazraf* adlı muhâdarât'a dair eserinin tercümesidir. Esad Efendi, 1250 yılı ortalarında (1834 sonları) II. Mahmud'un emriyle başladığı tercümesine "kültü" (dedim) işaretiyle ilâvelerde bulunmuş, bazı yerlerini de değiştirmiştir. Muhâdarât ilmine dair yazılmış eserlerin en değerlilerinden biri olarak nitelendirilen kitap İstanbul'da yayımlanmıştır (I-II, 1261-1263). 3. *Kevkebü'l-mes'ûd fi kevkebeti'l-cünûd*. Şeyh Muhammed b. Mahmûd el-Cezâirî'nin *es-Sa'yü'l-Mahmûd fi nizâmî'l-cünûd* adlı eserinin tercümesidir. II. Mahmud'un askerî alanda yaptığı yeniliklerin akla ve dine uygunluğunu ortaya koyan esere tercüme sırasında Esad Efendi de bazı ilâvelerde bulunmuştur. 21 Şevval 1244'te (26 Nisan 1829) temize çekilmiş ve muhtemelen padişaha sunulmuş olan bir nüshası kendi kütüphanesinde kayıtlıdır (nr. 2363). 4. *Es'île ve Ecvibe*. Ders Vekili Akşehirli Ömer Efendi'nin, 1250 Rebülevvelinde (Temmuz 1834) yapılan ruûs imtihanında sorulan sorularla cevaplarından tertip ettiği ri-

sâlenin tercümesidir. Aynı yıl İstanbul'da neşredilen risâlenin el yazması mütercim kendi kütüphanesinde bir mecmua içerisinde (nr. 3737, vr. 95^b-97^a). 5. *İmân-ı Ebeveyn*. Saçaklızâde Mehmed'in Hz. Peygamber'in anne ve babasının imanları konusunda yazdığı risâlesinin beş fasıl halinde yapılmış tercümesidir. Bir nüshası Esad Efendi'nin kendi kütüphanesinde bulunmaktadır (nr. 3851, vr. 1^b-7^a).

Esad Efendi'nin, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserini tercümeyle başladığı biliniyorsa da (BA, İrade-Dahiliye, nr. 6217) tercüme ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Esad Efendi, Birgivi Mehmed Efendi'nin tevid konularını ihtiva eden *ed-Dürü'l-yeftim* adlı risâlesini *el-Virdü'l-müfid fi şerhi't-tecvîd* adıyla şerhetmiştir (İstanbul 1264, 1276, 1298).

Bursalı Mehmed Tâhir Esad Efendi'nin başka eserlerinden de bahsederek bunlardan bazılarının kendi kütüphanesinde bulunduğunu belirtmekte ve adlarını vermekteyse de (*Osmanlı Müellifleri*, III, 25-26) bu eserlere kütüphanelerde rastlanamamıştır. Bizzat kendisinin yazdığını söylediği *Terâcimü emsâli'l-üdebâ*, İstanbul'daki sahâbe kabirleri hakkında bir risâle, Arapça'daki nâdir kelimeleri ihtiva eden bir mecmua, fıkıhla ilgili *Hayrun kesîr* adlı bir mecmua, mutasavvıfların özelliklerini manzum ve mensur olarak anlatan bir başka mecmua ile İmâm-ı Âzam'ın Ebû Yusuf'a nasihatleriyle ilgili tercümesinin (bunlar için bk. *Münşeât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3851, vr. 315^b; *Târîh*, İÜ Ktp., TY, nr. 158, vr. 37^b) nerede olduğu bilinmemektedir.

Telif ve tercüme eserlerinin sayısı Esad Efendi'nin verimli bir yazar olduğunu gösteriyorsa da bunlar genellikle sanat değeri yüksek olmayan, özellikle nesir dili bakımından kuru ve zevksiz eserlerdir. Gerek *Târîh*'inde gerekse *Üss-i Zaffer*'de eski nesir geleneğinden ayrılmayıp lüzumsuz dîbâcilerle başladığı sözü uzun cümlelerle birbirine bağlaması ayrıca tenkit edilmiştir. Ağır üslûbu II. Mahmud'un da dikkatini çekmiş ve kendisinden daha sade bir dil kullanması istenmiştir. Son zamanlarında, çeşitli dinî konularda halkı aydınlatmak için yazdığı risâlelerindeki üslûbun ağırlığını kendisi de kabul etmiş ve daha sade yazmak istediğini özellikle belirtmiştir. *Mustazraf Tercümesi*'nde kaydettiği satır-

lara dayanarak (II, 1324) M. Fuad Köprülü Esad Efendi'yi millî lisan ve edebiyat cereyanının ilk nazariyecisi gibi göstermektedir (*Edebiyat Araştırmaları I*, s. 297-298). Nihad Sâmî Banarlı da Esad Efendi'yi XIX. yüzyıl başlarında nesir sahasındaki mahallileşme cereyanının önemli bir temsilcisi olarak kabul etmekte, onu Türkçe'de sade dile ve halk lisanına doğru gidişin sebeplerini gösteren, âdetâ nesirde sadeliğin kaidelerini koyan biri olarak takdim etmektedir. Esad Efendi'nin *Târih*'i, *Üss-i Zafer*'i ve bazı müsveddeleri Ahmed Cevdet Paşa ve Ahmed Lutfi Efendi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatının hemen her türünde eser veren Esad Efendi güçlü bir şair olarak görülmemekte, manzumelerinin taklit olduğu söylenmektedir. Çeşitli vesilelerle padişaha manzum tarihler ve kasideler takdim eden Esad Efendi'nin bazı manzumeleri devrin gazetelerinde çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Askerî, nr. 33335; BA, Cevdet-Maarif, nr. 1934, 3338, 6606, 8102; BA, İrade-Dahiliye, nr. 197, 212, 267, 358, 769, 1100, 1191, 3366, 3922, 4375, 4728, 4739, 4918, 4959, 5817, 6217, 6634, 6799, 6903, 6923, 7452, 8475, 8483; *Me'mûrât-ı İlmîyye Defteri*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Müteferrik, nr. 57, vr. 6^a, 12^b, 73^a, 96^a; nr. 59, vr. 4^a, 15^a; nr. 71, vr. 22^b; nr. 72, vr. 39^b, 49^b, 54^b; *Defter fi manâsıb-ı ilmîyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3844, vr. 1^b, 2^b, 3^a, 16^a, 18^b; nr. 3845, vr. 63^b, 69^b; *Defter-i Ulemâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 855, vr. 3^a, 9^a, 11^b, 53^b, 70^b, 76^a, 78^a, 90^a, 150^b, 186^a, 246^b; nr. 8881, vr. 57^b; nr. 8882, vr. 52^b, 68^b; nr. 8883, vr. 64^a, 88^a; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 158, vr. 37^b; a.mlf., *Münşeât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3851, vr. 315^b; Cemâleddin, *Osmanlı Târih ve Müverrihleri (Âyîne-i Zurefâ)*, İstanbul 1314, s. 79-83; Hammer, *GOD*, IV, 463-470; Fatîm, *Tezkire*, s. 13; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'n-nükabâ*, İstanbul 1283, s. 57-59; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, III, 103; Lutfî, *Târih*, I-VII, tür. yer. VIII, 19, 123, 163-164; *Sicill-i Osmânî*, I, 339-340; *Osmanlı Müellifleri*, III, 25-26; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 321-325; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1335-1339; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 535, 555, 607-610; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 297-298; Banarlı, *RTET*, II, 831, 842-843; Babinger (Üçok), s. 384-386; Ziya Yılmaz, *Vak'ânüvis Esad Efendi (Sahhaflar Şeyhizâde Seyyid Mehmed)*, *Hayatı ve Eserleri* (yüksek lisans tezi, 1984), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-65; *Takvîm-i Vekâyî*, sy. 88, 89, 113, 114, 115, 141, 149, 158, 169, 172, 230, 276; *Cerîde-i Havâdis*, sy. 143, 158, 166, 368; M. Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, IV, 363-365; Bekir Kütükoğlu, "Vekâyînüvis", a.e., XIII, 273-274, 282-283, 285.

ZİYA YILMAZER

ESAD EFENDİ, Sâlihzâde

(1740-1814)

Osmanlı şeyhülislâmı.

6 Eylül 1740'ta İstanbul'da doğan Ahmed Esad, II. Mustafa'nın başımamı Şeyhülislâm Mehmed Sâlih Efendi'nin oğlu, Şeyhülislâm Camgöz Mehmed Emin Efendi'nin kardeşidir. Dağıstânî İbrâhim Seyyid Abdülhalim efendilerden ve dönemin diğer âlimlerinden ders alarak yetiştikten sonra 1755'te ibtidâ-i hâric derecesiyle müderris oldu. Çeşitli medreselerde görev yaptı. 1770'te Süleymaniye müderrisi iken kadılık mesleğine geçerek önce İzmir, 1778'de Bursa kadılığına getirildi. 1782'de Mekke pâyesini aldı, 1787'de İstanbul kadılığına tayin edildi. Bir yıl sonra Anadolu kazaskerliğinin önce pâyesi verildi; 1790'da da bu göreve fiilen tayin edildi (*Tarik Defteri*, İÜ Ktp., TY., nr. 8879, vr. 13^a). 1791'de görev süresini tamamlayarak mâzul olduğunda Dimetoka ve Hayrabolu kazaları arpalık olarak kendisine verildi. Bu dönemde özellikle yenilik ve islahat taraftarı olarak dikkati çekmeye başladı. III. Selim'in (1789-1807), saltanatının başlarında yapacağı icraatı geniş bir tabana yaymak için devrin idareci ve aydınlarından islahat lâyhaları istediği sıralarda lâyiha sunan ikisi yabancı yirmi iki kişi arasında Esad Efendi de bulunmaktaydı. Onun görüşleri daha ziyade askerî ağırlıklı olup köklü yenilikleri ortaya koymuyordu (Karal, *TV*, I/6, s. 108, 346).

Esad Efendi birincisi 1794'te, ikincisi 1798'de olmak üzere iki defa birer yıl süreyle Rumeli kazaskerliği yaptı. 29 Muharrem 1218'de (21 Mayıs 1803) Rumeli kazaskerliğinden mâzul bulunduğu bir sırada Ömer Hulûsi Efendi'nin yerine şeyhülislâm oldu. Üç yıl altı ay kadar devam eden ilk meşihati dönemi, III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd faaliyetlerini yoğun olarak yürüttüğü yıllara rastlamaktadır. Esad Efendi yeniliklere taraftar bir âlim olarak padişahın faaliyetlerini desteklemişti. III. Selim, Nizâm-ı Cedîd teşkilâtının Rumeli'de uygulanması için Kadî Abdurrahman Paşa'yı görevlendirdiğinde Edirne'de buna karşı bir hareket başlamış, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin de karşı çıkanlar aleyhine verdiği fetva âsiler arasında duyulunca kendisine karşı büyük bir tepki oluşmuştu. Yoğun tepkiler karşısında padişahın icraatında ısrar etme-

yip Nizâm-ı Cedîd uygulamasını yarıda bırakmasından sonra sadece yeniçerilerin değil ulemânın da muhalefetiyle karşılaşan Esad Efendi görevinden ayrılmaya mecbur oldu (14 Kasım 1806).

III. Selim'in katliyle sonuçlanan Kabakçı Mustafa isyanı sırasında oldukça zor günler yaşayan, başta Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi olmak üzere ulemânın karşı çıkması ile hayatı kurtulan Esad Efendi, II. Mahmud'un tahta çıkışından on dokuz gün sonra ikinci defa şeyhülislâmlık görevine getirildi (22 Cemâziyelâhir 1223/15 Ağustos 1808). Bu tayinde onun yenilikçi ve III. Selim taraftarı oluşunun önemli rolü vardır. Esad Efendi'nin üç ay kadar süren bu meşihati son derece yoğun hadiseler arasında oldukça sıkıntılı geçti. Sened-i İttifak çalışmaları, Sekbân-ı Cedîd adıyla Nizâm-ı Cedîd'in yeniden canlandırılması, Alemdar Vak'ası ve nihayet IV. Mustafa'nın idamı gibi devlet ve cemiyeti sarsan olaylarda Esad Efendi daima devletin yanında ve âsilerin karşısında yer aldı. Özellikle âsilerin II. Mahmud'u bertaraf edip IV. Mustafa'yı yeniden tahta çıkarma gayretleri içinde olmaları üzerine Şeyhülislâm Esad Efendi, Kaymakam Memiş Paşa, Kaptan Râmiz Paşa ve diğer bazı devlet erkânı ile saray ulemâsı uzun müzakerelerden sonra IV. Mustafa'nın idamına karar vermiş ve gerekli fetva da Esad Efendi tarafından hazırlanmıştı. Alemdar Vak'ası'ndan sonra idareye hâkim olan zorbalar bütün bu faaliyetleri sebebiyle Esad Efendi'yi "Nizâm-ı Cedîd şeyhülislâmı" diye dillerine

Sâlihzâde Esad Efendi'nin bir fetvası
(*İlmîyye Salnâmesi*, s. 570)

